

PARRÒQUIA I ORGANITZACIÓ DEL TERRITORI. UNA APROXIMACIÓ CARTOGRÀFICA

Jordi Bolòs i Masclans

Amb aquesta comunicació desitgem cridar l'atenció sobre l'interès de l'anàlisi dels límits de les parròquies, límits que clouen un espai i que tenen unes certes característiques que poden variar d'un lloc a un altre. Al mateix temps, volem assenyalar la necessitat de l'estudi del paisatge geogràfic del passat i plantejar la importància de la cartografia per al coneixement d'aquest paisatge històric. Cal tenir present que els límits parroquials no sols han tingut importància en relació amb l'administració eclesiàstica, sinó que també han restat estretament lligats amb la delimitació d'uns espais que depenien d'una comunitat pobletana, tant si aquesta vivia concentrada en un indret, com si vivia disseminada per tot un territori.

Cartografia i paisatge històric

No vull afirmar pas que hom hagi de convertir en mapes qualsevol informació de tipus històric. Cal fer una selecció de les dades que poden ésser traslladades sobre un mapa en funció d'unes necessitats de recerca o pedagògiques; tanmateix, hem d'ésser conscients que, en la nostra tradició historiogràfica, la cartografia ha ocupat un paper massa reduït o quasi inexistent fins a l'actualitat. Per a valorar, per exemple, el pes que han de tenir els mapes en qualsevol treball de recerca, i per no anar gaire lluny, només cal fullejar els dos volums de l'obra de P. Bonnassie, format en una escola diferent a la nostra¹. Ja ara, però, cal afirmar que al nostre país hi ha hagut algunes excepcions notables, com veurem tot seguit. Cal dir també, pel que fa a la valoració de la cartografia històrica, que segons quin tipus d'estudis necessita encara més tenir com a complement una representació cartogràfica; així s'esdevé en el cas de l'anàlisi dels límits territorials.

Quan parlo de paisatge ho faig donant a aquest terme el mateix significat que se li dona en la historiografia anglosaxona². De fet, el considero un sinònim d'organització del territori. El seu estudi comporta el coneixement de

1. Vegeu sobre aquest tema: Jordi BOLÒS – Victor HURTADO, *Què és la cartografia històrica?* "L'Avenç" 81 (1985) 73–76.

2. Per exemple, en: M. ASTON, *Interpreting the Landscape. Landscape Archaeology in Local Studies* (Londres 1985).

l'hàbitat, l'estudi dels límits, l'estudi de la distribució dels recursos econòmics, l'anàlisi de la distribució social de l'espai, etc. En aquestes notes ens dedicarem bàsicament a estudiar límits.

La parròquia com a element del paisatge històric

No descobrim res dient que els límits parroquials que solquen qualsevol país són un dels elements més importants de l'organització pretèrita d'aquest territori, un dels reflexos que ha arribat fins ara més notables del paisatge històric. Partint de la importància que pot tenir per a la comprensió del passat d'una contrada el coneixement dels límits parroquials, proposem, a nivell d'hipòtesi de treball fàcilment assumible, valorar llur importància, superior a la purament eclesiàstica, i acceptar la continuïtat que han tingut al llarg dels segles. Pel que fa a aquest darrer aspecte, sovint s'ha parlat de la pervivència i de la utilització dels límits parroquials a l'horad'establir els límits administratius moderns, com poden ésser els dels municipis³. Ara, però, vull cridar també l'atenció sobre una possibilitat, en certa manera complementària, que alguna vegada aquestes partions puguin coincidir, fins i tot, amb límits anteriors als de la divisió eclesiàstica medieval.

En estudis de la historiografia anglesa, potser una de les que ha treballat més en el coneixement del paisatge històric, s'han fet afirmacions que crec que tenen un interès general europeu, ja que segurament hom les pot aplicar a altres països que no siguin només aquells on les hipòtesis han estat plantejades i, en bona part, demostrades. Crec que ara, bàsicament, ens interessa de parlar de dos dels aspectes centrals d'aquests estudis fets a Anglaterra. D'una banda, ens interessa l'afirmació que els límits parroquials poden ésser els hereus de límits molt antics, no sols de l'època dels regnes germànics, sinó, fins i tot, de l'època romana o, àdhuc, dels temps prehistòrics finals⁴. De l'altra, que no sols ens hem de preocupar dels límits per ells mateixos, sinó que ens hem d'interessar pel conjunt organitzat de terres que aquestes afrontacions tanquen a l'interior, ja que, en realitat, aquest terreny delimitat té unes característiques ben definides que fan que pugui tenir també l'origen, com a espai habitat i organitzat, en èpoques molt reculades. Evidentment, aquesta

3. Gairebé sempre aquests darrers han seguit límits parroquials, tot i que hi hagi algunes excepcions, quan segueixen, per exemple, un límit castral, tal com veiem en el municipi de Sant Hilari, on les afrontacions coincideixen amb les del terme del castell de Solterra. Antoni PLADEVALL, *Parroquia de Santa Margarita de Vallors "Ausa"* 26 (1958) 129.

4. ASTON, *Interpreting the Landscape* 39-40. Pel que fa a França, podem esmentar: Michel ROUCHE, *L'Aquitaine des Wisigoths aux Arabes, 418-781. Naissance d'une région* (París 1979) p. 215-220.

antigor no ha d'ésser així per a totes les parròquies, però sí que, a Anglaterra, la han poguda demostrar, per a alguns casos concrets, fet suficient com per a permetre als estudiosos anglesos de plantejar la possibilitat que fos així en relació amb moltes parròquies de tot el país i que hauria de fer-nos plantejar la possibilitat que hom pugui extrapolar aquesta idea a bona part de les de la resta de l'Europa occidental i, en concret, a les parròquies de Catalunya.

I, ¿com s'ha pogut arribar a assegurar aquesta antigor dels límits parroquials? Tot i que ara no volem estendre'ns gaire en aquest aspecte, crec que cal dir que ho han aconseguit a partir de l'estudi de casos concrets i a base d'establir relacions entre els límits parroquials i altres elements del paisatge històric que podem datar amb més seguretat, com poden ésser marges, dics, canals, vies de comunicació, monuments prehistòrics, construccions, etc.⁵. D'una forma simple, podem dir que si un terme parroquial coincideix amb algun d'aquests elements que tenim datats, cal pensar que el límit és posterior al moment en què fou construït; per contra, si un límit parroquial ignora una construcció notable, aleshores cal pensar que aquesta partió és anterior al moment en què hom féu la via, la sèquia o qualsevol altre element del paisatge.

Uns precedents notables en la historiografia catalana

Mentre, com hem dit, d'una banda hem d'afirmar que al nostre país hi ha una tradició molt migrada de fer cartografia històrica, especialment si la comparem, per exemple, amb l'anglosaxona, de l'altra banda, també cal fer esment de l'existència d'algunes excepcions en aquest panorama general. En concret ens agradaria d'assenyalar els nombrosos i acurats estudis de parròquies del bisbat de Vic, apareguts a la revista "Ausa", d'ençà dels anys cinquanta⁶. Cadascun d'aquests articles inclou un mapa de la parròquia on es localitzen els principals topònims medievals i moderns. A part d'això, encara cal esmentar uns escassos mapes de parròquies, publicats per R. d'Abadal,

5. ASTON, *Interpreting the Landscape* 39.

6. S'hi varen estudiar les parròquies següents: per J. Pladelasala, Muntanyola (1952-54), Sentfores (1952-54), Riuprimer (1952-54), Granollers de la Plana (1955-57), Osor (1960); per A. Pladevall, Taradell (1952-54), Santa Eugènia de Berga (1952-54), Centelles, Sesperxes i Bertí (1955-57), Vilalleons (1955-57), Vilatorrada i Riudeperes (1955-57), Seva (1955-57), Viladrau (1955-57), Vallors (1958), Tona i Gavadons (1958), Sant Marçal del Montseny (1961), Sant Miquel del Fai (1962-64), la Móra (1965), Sora (1968-71), Sèsorgues, Sorserols i Sarriera (1972-74); per R. Ordeig, Oristà (1972-74).

per nosaltres mateixos o bé editats en els estudis locals d'alguns pobles⁷. Darrerament ha estat publicat un llibre sobre les parròquies del Maresme a l'edat mitjana, que inclou un mapa de l'organització parroquial d'aquesta comarca⁸.

Parròquies d'èpoques diverses

A grans trets, sense voler entrar a fons en el tema, podem dir, d'acord amb els que ho han estudiat, que hom pot distingir quatre grans etapes, pel que fa a la creació de parròquies: a) dels inicis a l'època carolíngia, b) època carolíngia, c) època de feudalització de la societat i d) segles posteriors. Tenint present que ens interessa sobretot la qüestió dels límits, crec que, d'entrada, cal tenir present, de cara al coneixement de l'època en què es crearen les esglésies parroquials, l'afirmació d'Aubrun: "Així doncs, en principi, l'edat de les parròquies es pot llegir en certa manera en llurs formes i en llur superfície", malgrat totes les excepcions que hom hi pugui trobar⁹.

En la primera etapa (a), per exemple al Llemosí, al nord d'Itàlia, a Galícia, a Anglaterra i, cal suposar, que també al nostre país hi havia poques *parrochiae* rurals¹⁰. Al bisbat de Llemotges, hom ha comptat unes 30 parròquies al món rural¹¹. A la Catalunya Vella, pirinenca, ja hem proposat en algun altre

7. Ramon d'ABADAL, *Els primers comtes catalans* (Barcelona 1965) p. 105, 107; Jordi BOLÒS, "La Història". *El monestir de Sant Llorenç prop Bagà* (Barcelona 1986) p. 71, 74, 85, 88 i 89; Jordi BOLÒS, "El Marc Històric", *Catalunya Romànica* vol. IV (Barcelona 1990) p. 58, 60 i 92; J.BOLÒS – V. HURTADO, *Atlas Històric d'Andorra (759–1278)* (Andorra 1987) p. 23; J.BOLÒS – V.HURTADO, *Atlas Històric de Catalunya* (Barcelona 1984–1988).

8. Pere BENITO I MONCLÚS, *Les parròquies del Maresme a la Baixta Edat Mitjana. Una aproximació des de les Visites Pastorals (1305–1447)* (Mataró 1992) p. 90.

9. "Leur taille [de les creades en època carolíngia] les différencie aussi des anciennes qui sont souvent plus vastes et aussi des plus récentes qui [...] seront nettement plus petites". Michel AUBRUN, *La paroisse en France des origines au XVe siècle* (París 1986) p. 41. Això ho justifica dient que amb el temps eren més petites "en raison de l'opposition que suscitait leur création." M.AUBRUN, *L'ancien diocèse de Limoges des origines au milieu du XIe siècle* (Clarmont Ferrand 1981) p. 226 i 228.

10. Vegeu també: Andrea CASTAGNETTI, *L'organizzazione del territorio rurale nel Medioevo. Circoscrizioni ecclesiastiche e civili nella "Longobardia" e nella "Romania"* (Bolonya 1982); John BLAIR (ed.), *Minsters and Parish Churches. The Local Church in Transition. 950–1200* (Oxford 1988); J.A. GARCÍA DE CORTÁZAR, *Organización social del espacio en la España medieval. La Corona de Castilla en los siglos VIII a XV* (Barcelona 1985) p. 45–46; ID., *La sociedad rural en la España medieval* (Madrid 1988) p. 91–92.

11. AUBRUN, *La paroisse en France* p. 19; ID., *L'ancien diocèse de Limoges* p. 231–303.

lloc, com a hipòtesi de treball, la possibilitat que almenys n'hi hagués una en relació amb cadascuna de les principals "valls" històriques¹². Molts autors afirmen que els límits d'aquestes parròquies primerenques no es degueren definir amb total seguretat, però, fins que s'establí el pagament del delme, en època carolíngia¹³. També és prou conegut que en el moment carolíngi (etapa b) augmentà molt el nombre de parròquies. Al Llemosí es passà d'unes 50 d'inicials a unes 500 en època de Carlemany¹⁴. Aquestes parròquies se situaren intercalades entre les altres, primerenques, o bé en una posició marginal; en general eren més petites que les precedents¹⁵. Les parròquies del tercer grup (c), que es crearen vers l'any 1000 o més tard cal relacionar-les molt sovint amb castells; trobar un terme prou ampli per a aquestes novelles esglésies parroquials sovint fou difícil.

A Catalunya, podem descobrir, moltes vegades, la mateixa relació entre l'antigor i la mida. Mentre, per exemple, la parròquia de Montagut (la Garrotxa), força gran, deu ésser vella, la parròquia de Castellfollit de la Roca ha d'ésser més moderna i s'hagué d'intercalar entre la de Montagut i la de Sant Joan les Fonts. Mentre la parròquia d'Olot o la de Santa Pau (els Arcs) són velles, les de Batet o de Sacot, que tenen un lloc marginal dins les valls respectives, segurament són més noves.

Convé, però, que ens fixem amb unes característiques especials que trobem a Catalunya: la importància de la "vall" a la zona pirinenca i la importància del terme castral a les zones de repoblació, a les diverses "marques" o fronteres que hi hagué, en cadascun dels comtats catalans, des del segle VIIIe fins al segle XII¹⁶. Malgrat això, normalment, des de força aviat, el terme parroquial coincidí amb el terme del poble. I, aquesta coincidència entre límit eclesiàstic i límit de poblament ens pot permetre de retrocedir en el temps per a cercar, amb més facilitat, uns possibles orígens d'aquestes partions.

12. J.BOLÒS, "El marc històric". *Catalunya Romànica* vol. IV (Barcelona 1990) p. 57.

13. O. Engels afirma: "debemos tener en cuenta que las parroquias antes del 800 tenían un contenido jurídico diferente a después de esa fecha. Ni en Francia ni en el reino visigodo existían antes del 800 parroquias con una jurisdicción precisa. Se trataba todavía de iglesias o capillas con un servicio parroquial en cierto modo natural, y en su extensión también con un territorio variable ...". Odilo ENGELS, *El clero secular y la red de parroquias* "Symposium internacional sobre els orígens de Catalunya (segles VIII–XI)" II (Barcelona 1992) p. 270.

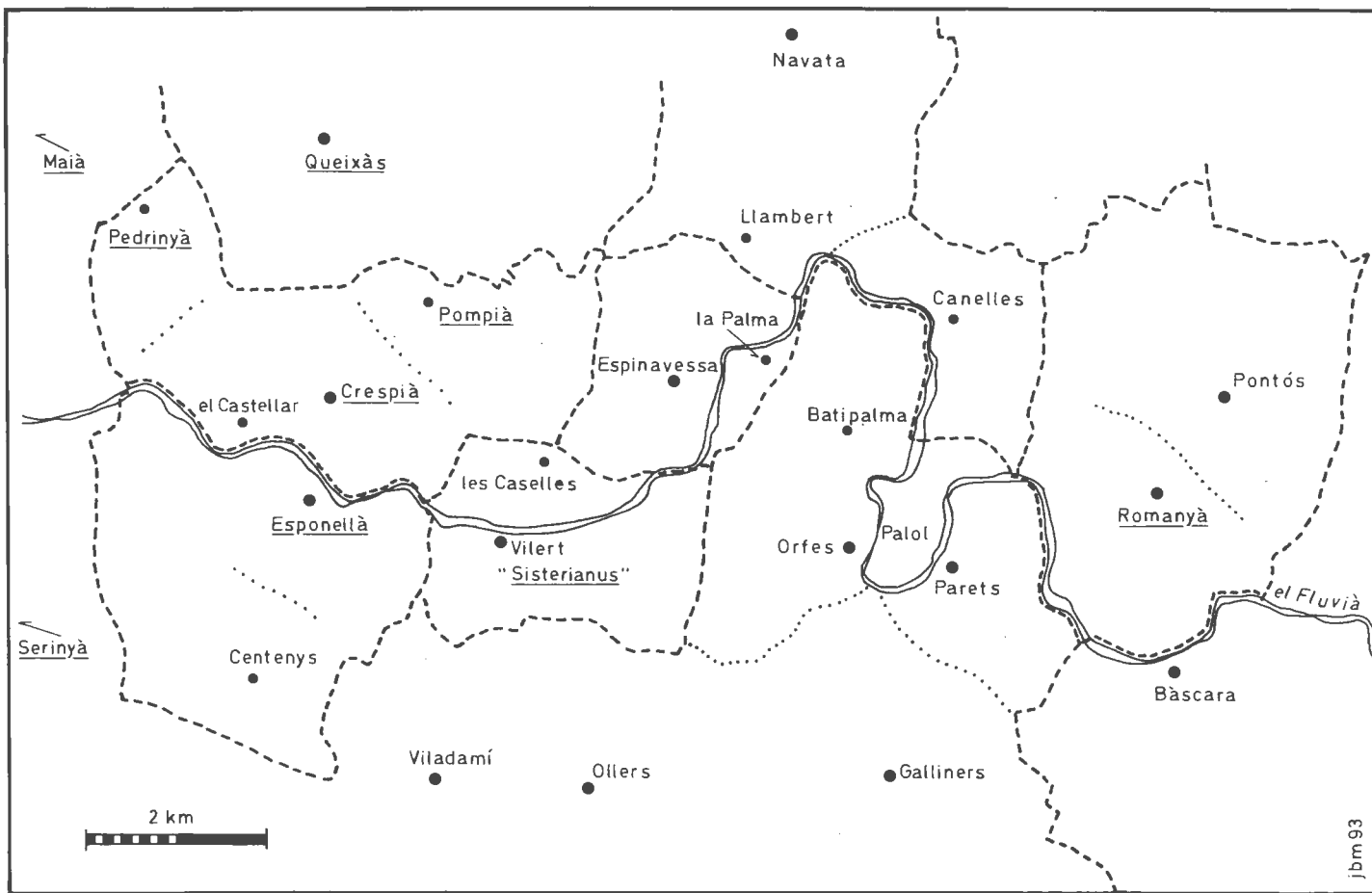
14. AUBRUN, *L'ancien diocèse de Limoges* p. 341 ("il n'est pas téméraire de penser qu'au moins cinq cents paroisses ont été créées à l'époque carolingienne.").

15. AUBRUN, *La paroisse en France* p. 41.

16. Pel que fa a l'estudi de les "marques": J.BOLÒS, *Fortificaciones y organización del territorio en la "marca" o frontera catalana durante los siglos IX–XII* "La fortificación medieval en la Península Ibérica" (Aguilar de Campoo 1992, en curs de publicació).

Làmina 1

Organització del territori en el curs mitjà del riu Fluvià. A Banda i banda del riu hi ha una sèrie de pobles amb un terme; molts d'aquests pobles tenen una església parroquial. Els límits marcats corresponen als límits municipals actuals (línia discontinua) o bé a límits suposats (línia de punts). Molts d'aquests límits creiem que s'establiren en una època força reculada, a l'inici de l'edat mitjana, al mateix temps que es crearen els diversos centres de població o els diferents dominis. Els límits de Vilert pot ésser que coincideixin amb els d'un antic *fundus Sisterianus*; si és així, fins i tot tindria sentit l'existència d'unes caselles o casetes, potser per als esclaus, situades a l'altra banda del riu. Així mateix, també podem parlar d'uns possibles *fundi* de Crespià, de Pompejà, de Pedrinyà, els termes dels quals els podem dibuixar amb aproximació. Hi ha altres casos menys evidents. El domini -i la parròquia- de Parets, que trobem clarament a l'època carolíngia, és difícil de saber si correspon o no, per exemple, a un domini d'època anterior, tot i que la seva ubicació és molt suggestiva.

Parròquia i territori

A. *Parròquia i vall*. La “vall” històrica era un territori normalment més ample que una vall purament geogràfica i tenia la seva base més en una tradició, potser fruit d’una agrupació tribal o clànica, que no pas en el relleu del terreny. Les trobem documentades en època carolíngia. En podem esmentar molts exemples, al llarg de tots els Pirineus catalans, des del Pallars i la Ribagorça, fins a la Garrotxa¹⁷. Les relacions entre una vall i una parròquia, a l’alta edat mitjana, poden ésser diverses. En principi, crec que hi ha dues possibilitats. En primer lloc, pot existir una parròquia gran, herència de l’antiga vall, envoltada de parròquies més petites, fruit de segregacions de zones marginals dins el territori original. A la vall de Mieres hi havia la parròquia central de Sant Pere de Mieres, força extensa; en zones marginals es crearen altres parròquies: les del Torn, el Freixe i, segurament, la de Falgons i la de Campmajor. A la vall de Santa Pau, la parròquia principal era la dels Arcs; les del Sallent i de Sacot és molt probable que siguin secundàries. A la vall de Bas, Sant Esteve d’en Bas té un paper central, mentre les parròquies de les Preses, de Joanetes i potser de Sant Privat tenen un paper secundari¹⁸. A la vall de Sant Joan de les Abadesses gairebé s’esdevé una coincidència entre el terme parroquial i la superfície de la vall (a les parts altes hi ha, però, les parròquies d’Ogassa i Surroca); més tardanament va aparèixer la parròquia de Sant Pau de Seguries. A la vall de Lillet la parròquia del castell també té un paper central; tardanament es degueren crear les de Falgons, Rus, etc.

Una altra possibilitat era, però, la fragmentació de la vall en parròquies gairebé iguals o equivalents, que potser responien a nuclis de poblament equiparables. Com a exemple, podem assenyalar el cas de la Vall d’Andorra, on les 6 parròquies primerenques tenien una extensió molt semblant. Aquesta equivalència de mides pot fer suposar una certa coetaneïtat en la creació de les diverses parròquies (o en l’organització de l’espai de cadascun dels llocs de poblament més importants). Una situació semblant potser l’hauríem trobada a la subcomarca de Camprodon, on totes les parròquies, potser per motius exclusivament econòmics, són força àmplies: inclouen una part del fons de la vall i una zona de pastures: Vilallonga, Camprodon i Molló, però també Llanars, Tegurà, Setcases. En aquest cas, per exemple, no hi ha el contrast que hem vist en la propera vall de Sant Joan, on la parròquia de Sant Joan de

17. Manuel RIU, *Hipòtesi entorn dels orígens del feudalisme a Catalunya*, “Quaderns d’estudis medievals” 4 (1981) 195–208; J.BOLÒS, *Organització del territori i poblament a l’edat mitjana als Pirineus catalans* “I Simposi de poblament dels Pirineus” (Andorra 1992, en curs de publicació) en especial el mapa 1.

18. De fet, sant Privat era un bisbe i màrtir de la ciutat de Mende; segurament fou introduït en època carolíngia. AUBRUN, *L’ancien diocèse de Limoges* p. 272.

les Abadesses es queda el riberal, el centre, i les de Surroca i Ogassa la muntanya, en una posició marginal¹⁹.

B. *Parròquia i castell*. La situació no és pas la mateixa en les zones "velles" on, de fet, a l'alta edat mitjana, la base de l'organització del territori eren els pobles (les vil·les) o les parròquies, que en les zones d'erepoblació, on la base d'estructuració del país eren els termes de castell. I no cal pas anar a la Catalunya Nova per a trobar un territori dividit bàsicament d'acord amb l'organització dels termes castrals. La línia de separació era situada, a grans trets, entre el Ripollès i Osona, entre l'Alt Berguedà i el Baix Berguedà, entre la vall de Lord i el Baix Solsonès, entre l'Alt Urgell septentrional i la zona meridional d'aquesta comarca o entre el Pallars Sobirà i el Jussà.

En la zona septentrional, per damunt d'aquesta línia, els castells, que sovint cal relacionar amb una vall i són de tradició antiga, no solen afectar l'organització de pobles i parròquies. Així, la Vall d'Andorra s'organitza al marge del castell de Sant Vicenç d'Enclar (o del de Bragafolls) o la vall de Bas al marge del castell de Gurn o del de Castelló (si eren dos castells diferents). En alguns casos, fins i tot, en aquesta zona "vella", quan calgué crear una nova parròquia, en relació amb una església castral, no fou pas fàcil de trobar-li un terme. Així, per exemple, la parròquia de Santa Maria de Finestres, creada al costat d'aquest castell fronterer (entre els comtats de Besalú i de Girona), l'any 947, s'hagué d'estendre al llarg de la carena de la serralada de Finestres i el Corb; els seus drets eclesiàstics abastaven els homes de les poblacions de Bostins i de Morrià, situades a uns 12 km de distància, en línia recta, per la carena. Fou una creació artificial, una mica forçada i tardana, en relació amb la resta de la xarxa parroquial²⁰.

En altres treballs, hem proposat la hipòtesi de l'existència de tres grans tipus de termes de castells de "marca": els creats cap a l'any 800, per exemple a Osona, molt grans, els creats cap a l'any 900, per exemple a l'Anoia, una mica més petits, i els organitzats vers l'any 1000, a la Segarra o a la Conca de Barberà, amb una superfície força reduïda²¹. Especialment allà on el terme

19. Vegeu el mapa inclòs en el llibre: *Bisbat de Vic. Aspectes geogràfics, històrics, demogràfics, pastorals* (Granollers 1969).

20. P. de MARCA, *Marca Hispanica sive Limes Hispanicus* (París 1688) col. 860-862; *Catalunya Romànica* 4 (Barcelona 1990) p. 317; BOLÒS - HURTADO, *Atlas Històric de Catalunya*. 759-992 (Barcelona 1984-85) full 10.

21. Vegeu: BOLÒS, *Fortificaciones y organización del territorio ...* (en curs de publicació). Una quarta àrea de repoblació s'organitzà, cap al 1150, a les rodalies d'unes ciutats fortament islamitzades, per exemple al Pla de Lleida, on s'aprofità, en bona part, l'organització castral d'època musulmana. J. BOLÒS, *Paisatge i societat al "Segrià" al segle XIII* "Paisatge i societat a la Plana de Lleida a l'edat mitjana" (Lleida 1993, en curs de publicació). Vegeu també: Juliette ROBAIN, *Châteaux, châtelains, châtellenies en Nouvelle Catalogne dans la région de Lerida de 1149 à 1213* (tesi inèdita llegida el 1993).

del castell és de mida mitjana pot coincidir el límit del castell amb el terme parroquial. Podem esmentar, com a exemples: Miralles, Vilademàger –o la Llacuna–, la Tossa de Montbui, Òdena (a l'Anoia) o, anant molt més cap a l'oest, Llordà (al Pallars), etc.²². Fins i tot, en comarques més “velles”, on, com hem dit, sovint els termes castrals solien ésser força amplis, trobem, per exemple, Muntanyola (Osona), on sembla que quasi coincideix el terme del seu castell i el de la parròquia. Per contra, allà on el terme del castell era molt extens, aviat es fragmentà en dues o més parròquies. Així s'esdevingué en els amplis termes d'Oristà, Lluçà, Voltregà, Taradell, Torelló, etc. El terme del castell de Taradell, per exemple, es dividí en les parròquies de Viladrau, Vilalleons, Santa Eugènia de Berga i Taradell²³.

C. *Parròquia i vil·les o vilars*. Normalment dins el terme d'una parròquia hi havia més d'un centre de poblament, fins i tot en terres on després no fou predominant una forma de poblament dispers en masos disseminats. Podem fer esment d'unes quantes mostres. Un exemple ja clàssic és el de la parròquia de la vall de Sant Joan, on, segons un judici de l'any 913, hi havia 21 vil·les o vilars. Però, en podríem trobar documentats molts altres, situats en comarques diverses: Sant Esteve d'en Bas (la Garrotxa), Banyoles (Pla de l'Estany), Sora (Osona), Aiguafreda, Parets, la Roca del Vallès (Vallès Oriental), Urús (Cerdanya), la Torre de Sant Climent (Alt Urgell), etc.²⁴

De fet, entrem en un altre tema: la relació entre vil·la i vilar, que ja hem tractat en altres llocs²⁵. Moltes vegades hi havia un lloc de poblament més

22. Pel que fa a Miralles i Vilademàger: J. BOLÒS, *Fortificacions frontereres situades entre els rius Anoia i Gaià. L'estructuració d'un territori el segle X* “II Congreso de Arqueología Medieval Española” (Madrid 1987) p.113–122; J.BOLÒS, *Aportació al coneixement de les terres de conreu a Catalunya a l'edat mitjana* “Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia” 14 (1993, en curs de publicació) mapa 2. Les quatre afrontacions per exemple de la parròquia de Santa Maria de Llordà, consagrada el 1085, eren: a l'est el terme del castell de Taravau, al migjorn el terme del castell d'Abella, a l'oest els termes dels castells de Conques i de Toló i al nord el terme de Benavent. En realitat segurament s'estaven donant els termes del castell de Llordà. C.BARAUT, *Les actes de Consagracions d'esglésies del bisbat d'Urgell (segles IX–XII)* “Urgellia” I (1978) doc. 73.

23. A. PLADEVALL, *El castillo de Taradell y su primitivo término “Ausa”* (1955–1957) 492–501, mapa p. 495.

24. Vegeu: F.UDINA, *El Archivo Condal de Barcelona en los siglos IX–X* (Barcelona 1951) docs. 10, 102, 149; BARAUT, *Les actes de consagracions ...* docs. 24 i 45; J.BOLÒS, *Hàbitat i societat a la parròquia de Sant Esteve d'en Bas a l'edat mitjana. Representació cartogràfica* “VII Assemblea d'Estudis del comtat de Besalú” II (Olot 1991) p. 65–80.

25. En relació amb Urús: J.BOLÒS – M.PAGÈS, *L'hàbitat concentrat a l'edat mitjana. Aportació a l'estudi de Bellver de Cerdanya i els seus túnels medievals. 1. Per un estudi dels pobles de l'edat mitjana. 2. La vilanova de Bellver i els seus túnels medievals* “Ilerda” XLVIII (1990) 109; BOLÒS, *Organització del territori i poblament a l'edat mitjana als Pirineus catalans* (Andorra, en curs de publicació).

antic (la *villa*) al qual s'afegiren, possiblement en època carolíngia, d'altres de més petits (els *vilares*). Sovint, podem considerar que la vil·la és on hi havia l'església parroquial, el centre més important; mentre a la resta del terme parroquial hi havia els vilars²⁶. Hi ha, però, excepcions i això només és així en una època determinada.

D. Parròquia i espai econòmic

Cal tenir present que la parròquia no era sols una unitat eclesiàstica, de fet coincidia amb una unitat econòmica, agrícola o ramadera, a part del pes social que també devia tenir. Fins i tot, hem d'ésser conscients que segurament abans fou una unitat econòmica i social que no pas una unitat eclesiàstica. Aquest aspecte el podem veure en terres agrícoles, on cada parròquia agrupa un conjunt de camps, al voltant d'una població o, més sovint, al voltant de diversos petits llocs de poblament; també és però evident en les comarques on té molta importància la ramaderia.

Agafem un mapa de la Cerdanya i fixem-nos en la distribució de les parròquies a banda i banda del riu Segre (vegeu: làmina 1). Un primer aspecte que crida l'atenció és precisament el fet que, en aquest cas, el riu fa de partió gairebé sempre; ja en parlarem més endavant. Un segon aspecte que cal subratllar és la forma de moltes de les parròquies. Si comparem, per exemple, els termes parroquials de la Plana de Vic amb les parròquies de la Cerdanya, veiem que mentre els primers tendeixen a formes arrodonides o lleugerament allargades, adaptant-se sovint a les formes de les valls, les segones prenen moltes vegades una forma molt allargada, que s'estén entre el riu i la carena de la serra de Cadí o el vessant de la Solana. La causa d'aquesta realitat és purament econòmica i és prou coneguda: mentre la base de la subsistència de la gent que vivia en les parròquies osonenques era en primer terme l'agricultura, una de les bases econòmiques més importants –per no dir la més important– de la gent que vivia a la Cerdanya, en el moment en què es crearen aquests termes, era la ramaderia; i les pastures per als ramats eren a les terres més altes. Moltes de les parròquies són a la vegada parròquies de plana i parròquies de muntanya (tot i que alguns cops hi hagi aquesta contraposició riberal–alta muntanya, que trobàvem, així mateix, a la vall de Sant Joan de les Abadesses; per exemple entre Bar i Barguja o entre All i Olopte i

26. A causa de la importància que prengué la parròquia, cap al segle XI, molt sovint hom deixa de parlar, com a referència geogràfica, tant als comtats catalans com, per exemple, al Languadoc, del terme de la vil·la per a passar a parlar del terme de la parròquia. Crec, però, que això no vol dir necessàriament que en aquesta vil·la no hi hagués abans, al segle IX o X, una església parroquial, on es cobraven delmes, primícies o on es batejava o sebollia la gent. Vegeu: *Catalunya Romànica* VI (Barcelona 1992) 74–75.

Ger i Gréixer, etc)²⁷. En aquesta comarca, les esglésies parroquials normalment són separades uns 2 o 3 km i poden tenir un terme amb una longitud, nord-sud, de prop de 10 km. Bona part de la cubeta cerdana, d'una forma especial la Baga, resta, per tant, dividida en llenques longitudinals, que la parteixen de nord a sud i que van dels camps o prats propers al riu fins a les pastures del cim de les serralades.

E. *Formes irregulars i enclaus*. La forma més normal de la parròquia, com hem dit suara, és l'arrodonida. De fet, atesa la seva base humana i la importància que hi té normalment l'activitat econòmica agrícola, en principi no tenen cap sentit formes estranyes que s'allunyin del bloc compacte, això sí, adaptat al relleu del terreny. Quan existeixen aquestes formes estranyes podem haver de cercar-ne la causa en un motiu econòmic, tal com hem vist en estudiar els termes parroquials cerdans. Algunes zones de pastura d'una parròquia poden restar allunyades del nucli del terme parroquial o fins i tot en poden estar separades uns quilòmetres.²⁸ Segurament, també, força vegades, les pastures podien ésser emprius compartits per més d'un poble, fet que motivava que fossin terra de ningú o terra col·lectiva²⁹.

Altres vegades, poden haver-hi formes irregulars per tal de poder incloure dins el terme un molí, situat, per exemple, a la riba oposada d'un curs d'aigua que fa de partió.

Algunes vegades, cal cercar el motiu de les irregularitats en l'existència d'una església sufragània situada en un dels extrems, lligada a un centre de poblament poc o molt independent, que té també el seu propi territori. Així, ho podem veure en la relació entre Santa Eugènia de la Ribera i la resta de la parròquia del Soler (Rosselló; vegeu làmina 3) o bé en la relació entre l'església sufragània de Salarsa i la parròquia de Beget (Garrotxa) o en la relació entre Sant Sadurn de Clarà i la parròquia d'Avià (Berguedà), etc.³⁰.

Tot i que no és gaire normal, de vegades, hi havia alguns enclaus. Pel que fa a la parròquia de Seva, al bisbat de Vic, podem fer esment de l'enclau del

27. Pel que fa a la contraposició entre Bar i Barguà, des del punt de vista lingüístic: Joan COROMINES, *Estudis de toponímia catalana* I (Barcelona 1965) p.156 i 160. Contraposició semblant a la que trobem a l'Alt Urgell, quan es parla d'un poble Sobirà i d'un de Jussà (J.BOL.S, *El Marc Històric*, "Catalunya Romànica" 6 (Barcelona 1992) p.75).

28. "Detached and interlocking parts of parishes may suggest the former unity of two or more land units, but the disposition of natural resources and arrangements for the payment of tithes must also be taken into consideration". Jane CROOM, *The Fragmentation of the Minster "Parochiae" of South-East Shropshire, Minsters and Parish Churches* "The Local Church in Transition. 950-1200" (Oxford 1988) 68.

29. Així s'esdevenia, per exemple, en les terres altes de la vall d'Andorra i segurament en els emprius de molts altres llocs.

30. Vegeu, per exemple, l'acta de consagració de Sant Valentí de Salarsa: *Catalunya Romànica* 4 (Barcelona 1990) p. 150.

Muntanyà (documentat ja el 1045), que devia correspondre a una antiga vil·la, que depenia de la parròquia, tot i restar envoltada de terres de la parròquia del Brull; després, aquesta vil·la es desintegrà en dos masos i una borda o masoveria³¹. També segurament corresponen a un enclavament (o potser només a un terreny enclavat o entrat) les anomenades *Ecclesias clavatas* que trobem documentades al Bages al segle X; el lloc ara s'anomena les Esglésies i és a prop de Sant Cugat del Racó³².

Els límits parroquials

A. *Límits i vies*. Moltes vegades els límits parroquials coincideixen amb vies. De fet, això només ens permet d'assegurar que els termes parroquials es crearen en relació amb la xarxa de camins, els quals en llur majoria eren, però, força antics, sovint almenys d'època romana³³. Per tant, sols ens permet de valorar la importància de la via dins del paisatge i de fer-nos adonar de la interrelació de tots els elements que formen aquest paisatge històric. De moment, no hem pogut trobar el límit d'una parròquia o d'un domini que ignori l'existència d'una via o d'una estrada, fet que ens permetria d'anar més enllà i de poder datar aquesta afrontació en un moment molt reculat, anterior al que es féu la via.

Podem veure diversos exemples d'esments de camins en afrontacions parroquials: Serrateix (*strata publica que vadit de Val de Peras usque in Anavel, strada publica sive cardonesa*), Montdarn (*strata kardonienese, strata qui venit ad Sanctum Iobannem*), Solsona (*strata de ipsa serra, via qui vadit ad ipso guado quem dicunt de ipsa Nera*), Baltarga (*viam de Boxaza*), Colera (*strata qui pergit ad Alfianos sive Rabidoso*), Alòs (*strada de val de Artesa qui pergit ad Kamarasa*), Granollers de la Plana (*caminum de Goncero, strata-francisca, strata que vadit ad Rivum Pullum*), Reixac (*stratam publicam quam itur in parte Romae de Hispaniae*), Santa Eugènia de Berga (*stratam, viam, semitam de ipso boscho*), Olot (*viam Ausonensem*), Salses (*ipso senda-*

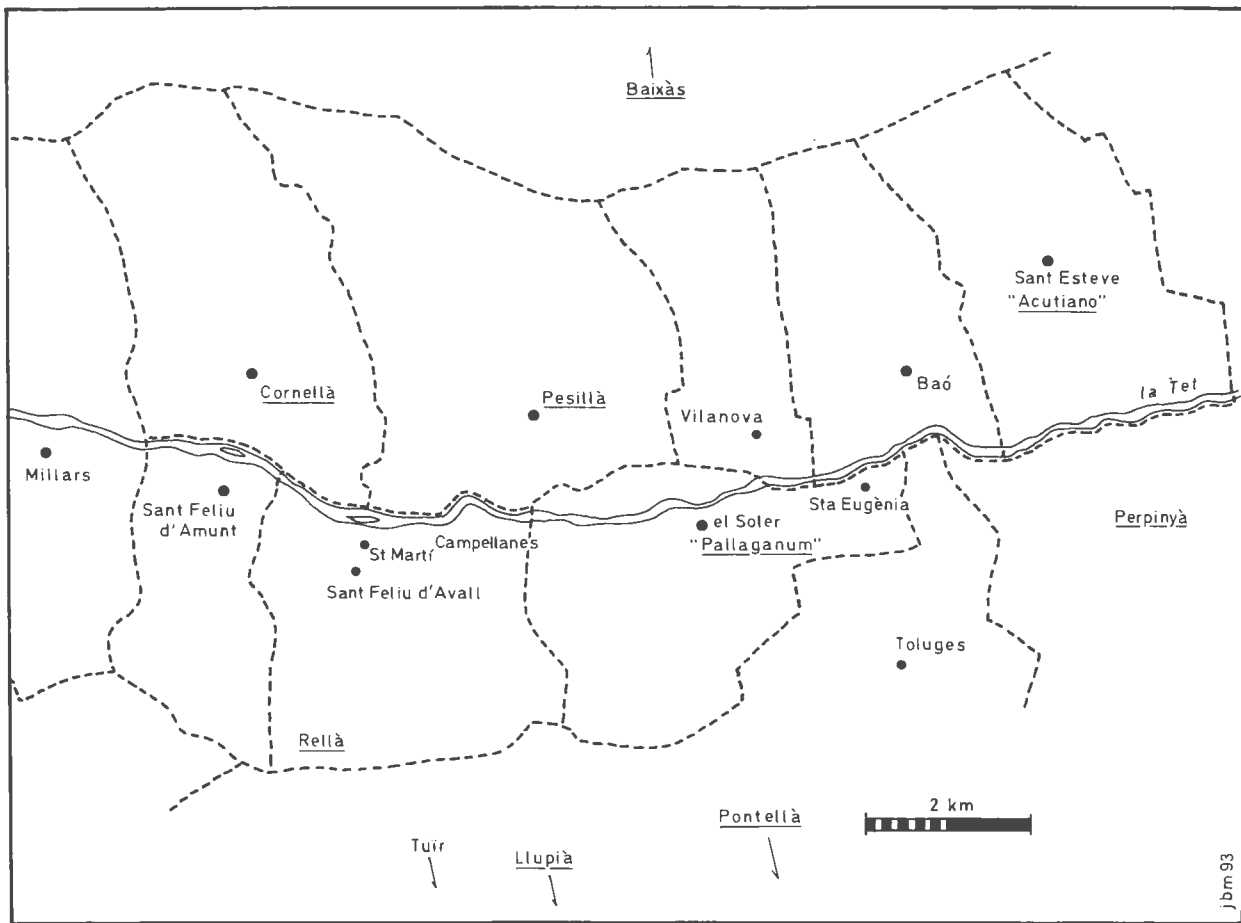
31. A. PLADEVALL. *Parroquia de Santa María de Seva "Ausa" II* (1955-57) 199-207.

32. "Ad Ecclesias Clavatas domum Sancte Mariae et Sancti Laurencii et Sancti Petri et Sancti Iohannis cum suas decimas et primitias [...]" J. BOLÒS, "La Història", *El monestir de Sant Llorenç prop Bagà* doc. 41, p. 196.

33. J. BOLÒS. *Aportacions al coneixement de les vies de comunicació* "Symposium Internacional sobre els orígens de Catalunya (segles VIII-XI)" 1 (1991) 409-436; J. BOLÒS, *Els camins de la Catalunya medieval "Finestrelles"* 3 (1991) 117-131; J. BOLÒS - V. HURTADO. *La xarxa viària catalana a l'alta edat mitjana* "Anuario de Estudios medievales" 23 (en curs de publicació).

Làmina 2

Organització del territori en el curs mitjà del riu Tet. Els límits municipals actuals (que hem dibuixat amb una línia discontinua) corresponen en bona part als límits parroquials i, segurament, coincideixen, en algun cas, amb límits antics, de l'inici de l'edat mitjana. El terme de Cornellà, per exemple, s'estén, amb una amplada d'uns 3 km. des del riu fins a la muntanya. També pot haver-hi una certa coïncidència amb els límits d'antics *fundis* en els termes de Pesillà o amb els de "Pallejà", ara el Soler. Amb tot, cal dir que hi ha hagut algunes modificacions. En època carolíngia es degué crear la Vilanova; en aquesta mateixa època, o potser abans, es bastí el poblet de Baó, que porta un nom de persona fermànic. Així mateix, el terme de Sant Feliu sembla que ha sofert també canvis: possible pèrdua de l'assentament original, desdoblament del terme primitiu, existència a la part meridional d'un *fundus* de Rellà, etc.

rio de Manullí), Baó (*strada quae vadit per ipsa plana*), etc.³⁴

B. *Límits i rius*. Els rius molt sovint feien de límit, però no sempre era així. El Segre, com hem vist, feia de partió entre les parròquies cerdanes de la Solana i les de la Baga (llevat de en el cas de la de Talló, làmina 1).

En canvi, el riu Ter no fa pas de límit entre les parròquies de la vall de Sant Joan. Així mateix, és normal que, a la plana de Vic, algunes parròquies tinguin terres a ambdues ribes d'aquest riu, tot i que hi ha parròquies bàsiques de la riba dreta (Sora, Orís i Voltregà) i parròquies de la riba esquerra (Besora, Torelló i Manlleu). El límit, però, en aquests casos, no sol coincidir ben bé amb el curs del riu Ter.

El riu Fluvià de vegades fa de límit, en especial a la zona baixa, com ja veurem; d'altres vegades no és pas així. Les parròquies de Montagut o de Sant Joan les Fonts, per exemple, s'estenen a banda i banda d'aquest riu.

En el cas de la parròquia de Merlès sembla que s'estenia a totes dues bandes de la riera de Merlès o riu "Adest". Calgué partir-la, però, a causa que el riu era també límit de comtats i de bisbats³⁵.

Al Berguedà, sovint el Llobregat fa de partió, però no sempre. La parròquia de Lillet s'estén a banda i banda d'aquest riu; per contra, la de Vallcebre només ocupava un costat i el seu límit est és el Llobregat³⁶.

Que el riu faci o no de partió depèn en part de la facilitat de travessar el curs d'aigua, en part del relleu de la vall, en part de factors polítics i en part de la importància que hi té tant la muntanya, com la plana o riberal, en totes dues ribes. Podríem dir que, en primer lloc, quan la base econòmica se centra al riberal, és agrícola, la partió sol ésser a les muntanyes; quan, per contra, la base econòmica de la parròquia o del seu centre és més aviat cap a les muntanyes, és fonamentalment ramadera, els límits es traslladen sovint cap als rius. També, però, pot tenir importància la mida de les valls i dels cursos dels rius: mentre a Andorra, les parròquies s'estenen a banda i banda del riu, a la vall de Barravés, trobem que a la riba esquerra hi ha el poble i la parròquia de Senet i a la riba dreta el d'Aneto, separats per la Noguera Ribagorçana³⁷.

34. Aquestes referències provenen de: BARAUT, *Les actes de consagracions d'esglésies ...* docs. 36 (977), 27 (any 922), 37 (977), 8 (890), 64 (1057), a partir d'ara citat com a U, i dels documents publicats als diversos volums de *Catalunya Romànica*, a partir d'ara mencionats com CR, amb indicació del volum i de la pàgina: CR2 216 (1088), CR18 126 (1048), CR3 545 (1173) i CR4 58 (1116); MONSALVATJE, *Noticias Históricas* 8 (Olot 1896) doc.30; ID., *El Obispado de Elna* 3 (Olot 1914) doc. 9 i 37.

35. *Catalunya Romànica* 12 (Barcelona 1985) p. 484-486.

36. U 50 (any 1040).

37. J.BOLÒS, *La vila de Senet (Alta Ribagorça) al segle XII. Aproximació al coneixement del paisatge i de la societat d'un poble pirinenc* "Miscel·lània Homenatge a Josep Lladonosa" (1992) 147-163.

El mateix segurament s'esdevenia al nivell d'unitats superiors, com podien ésser els comtats, per exemple el de Cerdanya. En un moment que la vall de Sant Joan era poc poblada, abans de l'any 800, per exemple, la població i l'economia era a les muntanyes: el Ter aleshores sembla que feia de partió meridional d'un gran comtat cerdà, que ultrapassava els límits de la cubeta cerdana. Després, el país es repoblà i s'organitzà i el límit del riu Ter restà una romanalla.³⁸ La nova parròquia de Sant Joan abasta tot el fons de la vall i àdhuc el límit del comtat i del bisbat s'ha de traslladar al cim de les muntanyes.

C. *Límits i fonts*. Molt sovint surten les fonts com a afrontació de parròquies. És molt possible que sigui simplement una casualitat, ja que les fonts solen ésser situades en llocs diversos i són un punt de referència fàcil. A més, cal tenir present la importància que tenien en la vida quotidiana i en l'hàbitat. Hem estudiat, per exemple, al terme de Vilademàger, la coincidència lògica entre els primers vilars o llocs de poblament i les fonts³⁹. En d'altres llocs on predomina un hàbitat dispers també hem assenyalat la relació entre el mas i la font⁴⁰. No obstant la probable casualitat d'aquest fet, coincidència entre límits i fonts, no podem deixar de valorar, ni que sigui a nivell d'hipòtesi, la importància que tenien les fonts i les deus d'aigua com a lloc sagrat⁴¹. Podem veure uns quants exemples d'esments de fonts com a partions, en relació amb les parròquies següents: Muntanyola, Olèrdola (*fonte de Cantalupis*), Aiguafreda (*fontana, fontem*), Lloret, Oceja, Mentet (*Fonte Frigida*), Solsona, Baltarga, Olost (*Fontem Pedrosam*), Olot (*fontes de Insula Rotunda*), Sant Esteve d'en Bas (*fonte de Bulidura*), Costoja (*Fonte Freda*), Santa Maria del Vilar (*Fonte de Vera*), etc. En un cas, a Taradell, hi ha, fins i tot, la menció d'una *Fontem Antiquam*.⁴²

D. *Límits i muntanyes*. Catalunya és un país força muntanyós. És normal, doncs, que un tant per cent molt important dels límits coincideixin amb

38. J.BOLÒS – V.HURTADO, *Notes històriques del Ripollès els segles IX i X* "Quaderns d'estudis medievals" 4 (1981) 209–218. BOLÒS – HURTADO, *Atlas Històric de Catalunya*. 759–992 (Barcelona 1985) full 10.

39. BOLÒS, *Aportació al coneixement de les terres de conreu* (en curs de publicació).

40. BOLÒS, *El mas, el pagès i el senyor* (en curs de publicació).

41. "La sacralització de les deus és universal, a causa que són la boca de l'aigua viva o de l'aigua verge. A través d'elles s'esdevé, en el pla de les realitats humanes, la primera manifestació de la matèria còsmica fonamental, sense la qual no es podria assegurar ni la fecundació ni el creixement de les espècies." Jean CHEVALIER, *Diccionario de símbolos* (Barcelona 2^a 1988) p. 516.

42. CR3 426 (any 1177), CR18 50 i 141 (898 i 1105), CR5 302 (1079), U 90 (1219), U 37 (977), U 8 (890), CR2 88 (909 fals), CR3 608 (1076), CR4 58 (1116), CR4 403 (1119); F.MONSALVATJE, *Noticias Históricas* 7 (Olot 1896) doc. 38 (1142); ID., *El Obispado de Elna* 3 (Olot 1914) doc. 41; ID., *El Obispado de Elna* 4 (Olot 1915) doc. 39.

serres, muntanyes, turons, puigs i pujols, carenes i colls.

Agafem un exemple. Els límits de la parròquia de Vallfogona eren la “Serra de Dod” a l’est, el Catlleràs al sud, Fontanals a l'oest i la serra de Falgars al nord; tres dels límits són serres⁴³. No sempre, però, és així. Normalment una part dels límits coincideixen amb muntanyes, però també un tant per cent important són fonts, rius, vies, com hem vist, o bé camps, cases i pobles o altres indrets diversos.

E. *Límits i fites*. Algunes vegades trobem com a afrontació pedres prominents o que cridaven l'atenció: *Petram Albam* (Santa Eugènia de Berga, 1173), *Rocha Nigra* (Sassorba, 1098), *Rocam Rubeam* (Muntanyana, 1177), *Rocam Curbam* (Aiguafreda, 1105), *Roca Plana* (Santa Maria del Vilar, 1115), *Petra Rubicunda* (Reixac, 1948), *Petra Cincta* (Costoja, 1142), *Rocham Taradellaria* (Colera, 935), *Rocha Alta* (Salses, 1114), *ipsam Petram* (Biert, 1116), *Petra Lavant* (Sant Esteve d'en Bas, 1119), etc.⁴⁴. No es pot assegurar si hi havia quelcom més que una pedra que cridava l'atenció; cal recordar que, per exemple, al Baix Berguedà, ha perdurat fins ara l'existència de rocs sagrats⁴⁵. Algunes vegades hi podia haver pedres amb creus, tal com s'esdevenia a Artés, segons un document del 938⁴⁶.

En relació amb diverses parròquies, les partions dels termes eren llocs anomenats Pedrafita (a Manlleu, Olèrdola, Sassorba, Costoja, Perpinyà o en relació amb l'alou central del monestir de Cuixà, per exemple)⁴⁷. No sabem pas si alguna vegada cal relacionar aquestes pedres amb construccions més antigues o simplement amb fites que marcaven els límits del terme.

El que sí que sovint ha estat interpretat com a caixa o cista prehistòrica o fins i tot medieval és el mot “arca”, tot i que, en principi, pugui significar només fita⁴⁸. Això no obstant, és força evident que quan s'esmenta una “arca

43. U 41 (any 985).

44. CR3 545, CR2 221, CR2 126, CR3 426, CR18 291, CR18 126, CR5 91, CR4 403; MONSALVATJE, *Notícies Històriques* 7 (Olot 1896) p.111; ID., *Notícies Històriques* 8 (Olot 1896) doc.30; ID., *El Obispado de Elna* 3 (Olot 1914) doc. 9; ID., *El Obispado de Elna* 4 (Olot 1915) doc. 39.

45. Eduard RIU, *Rocs i sants. Dades sobre la cristianització* “Acta Historica et Archeologica Mediaevalia” 2 (1981) 158–170.

46. Diu: “ipsam petram ubi habet crucem conflictam” o “ipsas lapides ubi sunt characteras conflictas”. A. BENET, *Artés. Dels orígens al segle XVI* “Artés. Societat i economia d'un poble de la Catalunya Central” (Artés 1990) p. 12, 19–20 i 28.

47. MONSALVATJE, *El Obispado de Elna* 3 (Olot 1914) doc. 19; R.d'ABADAL, *Catalunya Carolíngia. Els diplomes carolíngis a Catalunya* (Barcelona 1926–1950) p. 96.

48. *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae* 2 (Barcelona 1962) cols. 133–136. Per exemple en: “infra fines de Occenias vel sua terminia quod antiqui arca in capite posuerunt de ipsa serra [...]” R. d'ABADAL, *Com neix i com creix un gran monestir pirinenc abans de l'any mil: Eixalada–Cuixà* “Analecta Montserratensia” (Barcelona 1954) doc. 35, p. 263. La *Lex Wisigothorum* ja assenyalava la necessitat de seguir antics senyals de partió, com les “arcas quas propter fines fundorum antiquitus apparuerit”.

antiqua”, segur que ha de referir-se a un megalit. La coincidència entre “arca” antiga i megalític i, fins i tot, entre “arca” i monument prehistòric ha estat demostrada diverses vegades⁴⁹. En les afrontacions parroquials trobem: *ipsa archa* (a Ribelles, 947), *ipso arco* (aCasserres, 907), *ipsa archa* (Colera, 935), *Arches* (Salses, 1114), *ipsa archa* (a Sassorba, 1098), etc.⁵⁰.

Siguin o no megalits aquests exemples –en el cas de Ribelles és segur que era un megalit– és cert que molt sovint els menhirs o els dolmens feien de partió. Moltes vegades pot ésser una casualitat, ja que aquests monuments solen ésser situats al cim de carenes. D’altres vegades, però, no és així, tal com s’esdevé en la partió occidental de la parròquia del Sallent, on fa de límit la Pedra del Diable, possible roca megalítica; en aquest cas el terme passa pel mig d’un camp, al fons de la vall⁵¹. Així mateix, és molt remarcable el fet que el terme de Cervera de la Marenda (Rosselló) és delimitat per quatre monuments megalítics: el dolmen de la Farella/Querroig, el dolmen del coll de les Portes, el dolmen de la Coma Estepera i el menhir de la Perafita⁵². De quan són aquests límits? Aquesta coincidència permet de suposar que poden ésser força antics.

De vegades, els límits eren en un arbre on hi havia una creu gravada (*ipsum arboërem ubi crux facta est*), fet que pot fer pensar –potser com en el cas de les pedres i de les fonts– en una cristianització d’uns símbols pagans⁵³. De fet, és prou conegut el caràcter sagrat que podien tenir tant les pedres (símbol de la vida estàtica) o l’arbre (símbol de la vida dinàmica), que amb el temps esdevingué, però, la creu de terme. Així mateix, de vegades les marques podien semblar fetes per unghes (*ipsis incisus que fuerunt factas per unghulos*)⁵⁴.

En algun cas es fa esment de fosses: *Fossa Aliero*, *Fossa Semulsi*, etc.⁵⁵. No sabem però si “fossa” vol dir rasa, mina o realment fossa, enterrament; és molt probable que sigui això darrer, ja que a Serrateix, al Pla de la Fossa,

49. Pel que fa a l’“arca” de Ribelles, vegeu: Joan BADIA i HOMS – Benjamí BOFARULL – Enric CARRERAS – Miquel-Dídac PIÑERO, *La cista amb túmul de la Creu de Principi, fita del segle X en la toponímia de l’Alta Garrotxa i les restes pre-romàniques de Sant Julià de Ribelles* (Figueres 1988).

50. CR4 129; U21; CR2 221; MONSALVATJE, *Noticias Históricas* 8 (Olot 1896) doc.30; ID., *El Obispado de Elna* 3 (Olot 1914) doc. 9.

51. BOLÓS, *El mas, el pagès i el senyor* (en curs de publicació).

52. BADIA – BOFARULL – CARRERAS – PIÑERO, *La cista amb túmul de la Creu del Principi* ... p.8.

53. CR18 50 (898).

54. A Sant Salvador de Bianya (1170). CR4 390 (amb una error d’impremta).

55. Frontanyà, U 19 (905) i Sassorba, CR2 221 (1098).

límit meridional del terme, hi ha una tomba excavada a la roca⁵⁶. En aquest cas, tant fossà com “arca” farien referència a enterraments, tot i que sembla que aquests dos noms no es confonien pas.

E. *Altres límits*. Hi ha altres construccions que també poden tenir un interès, quan surten esmentades com a afrontació d'una parròquia. Així, per exemple, els molins (*molendinum de Mola*, Parets del Vallès; *molendino Guitardi*, Santa Eugènia de Berga), les fargues (*fabricam Mironis* i *ipsam fabricam quae fuit Guimerani*, Santa Eugènia de Berga), els forns (*ipso Furno*, Reixac; *Plane de Fournu*, Mentet), els ponts (*Varello ponte*), les construccions, potser antigues (*Parietes Delgadas*, Reixac), les torres o guaites (*guardia de Villa Maurore*, Solsona; *ipso Guardia*, Baó) o també les sitges (*ceguas*, Olèrdola; *ipso Cigar*, Castellví de la Marca), etc.⁵⁷.

Parròquia i passat

M. Rouche reconstrueix diversos *fundi* de l'inici de l'edat mitjana a l'Aquitània. Tots ells tenen uns elements característics que hom també pot trobar en altres llocs. Són situats sovint al llarg d'un riu –per exemple, la Garona–, en una zona amb meandres, amb aiguamolls, apta per a la pesca i el bestiar. Hi havia, així mateix, dins d'aquests dominis bones terrasses per als conreus de cereals, vessants per a les vinyes i, al fons d'aquest paisatge, uns turons per al bosc. Segons aquest historiador, a la regió de Tolosa, a l'inici de l'edat mitjana, una sèrie de *fundi* s'estenien banda i banda de la via romana que passava pel costat de la Garona (*fundi Canacus*, *Carillacus*, *Tertiacus*, *Gentiacus*, *Quintiactus*, etc.). D'acord amb aquest estudi, hauríem pogut trobar una organització semblant en altres zones de l'Aquitània. Per exemple, el *fundus* de Tremolat, al costat de la Dordonya, coincideix amb una parròquia esdevinguda municipi el 1790, sense cap canvi des del segle VIe, amb una superfície de 14 km² (1.403 ha). En general la superfície d'aquests *fundi* oscil·lava entre els 20 i els 40 km².⁵⁸

En relació amb Catalunya ens podem plantejar quin és l'origen dels límits de pobles, que eren seu d'una parròquia i que tenien, per tant, un terme, com Esponellà i Crespià o Vilert i Espinavessa o Parets i Canelles o Bàscara i Romanyà, tots ells situats a banda i banda del riu Fluvià (vegeu làmina 1). Cal

56. J. BOLÓS – M. FÀBREGAS, *Sepultures excavades a la roca a les rodalies de Serratetx* “Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia” 3 (1982) 155–171.

57. CR18 396 (1207), CR3 545 (1173), CR18 126 (1048), U 77 (1106), CR18 126 (1048), U 37 (977), CR19 141 (992), CR19 112 (1101); MONSALVATJE, *El Obispado de Elna* 3 (Olot 1914) doc. 37 i 41.

58. ROUCHE, *L'Aquitaine des Wisigoths aux Arabes ...* p. 215–220, en concret p. 219.

dir que, en aquest cas, tot i que el riu Fluvià sovint fa de partió, no sempre és així. Hi ha enclavaments, com els de Caselles, la Palma, Pla de Palol, a la riba oposada a la del nucli de la parròquia. Quan es formà aquesta xarxa de llocs de poblament? Aquesta forma de repartir-se l'espai ens fa pensar fàcilment en una organització de l'època del Baix Imperi o de l'època visigòtica, de grans o mitjans dominis repartits al llarg d'aquest riu, dominis que en alguns casos varen poder arribar fins a l'època carolíngia gairebé intactes. Tot i que ens movem en el pla de les hipòtesis, correspon bastant al que Rouche troba a l'Aquitània, vers el segle VIe. Allò que ens fa pensar que pot ésser així no sols és la forma com s'organitza l'espai, el riberal del riu, sinó també el fet que ens trobem en un país "vell", molt romanitzat i no reorganitzat militarment després de la conquesta cristiana. Així mateix, corrobora aquest pensament el fet que molts d'aquests topònims corresponen al nom d'un *fundus* de tradició romana (acabament en -à) i ja són documentats com a poblets a l'alta edat mitjana: *Expondeliano*, *Crispianus*, *Sistarianus*, *Romaniano*, etc.⁵⁹. Fins i tot, alguns dels topònims que no són tan antics, poden estar reflectint també una realitat antiga, com en el cas de Parets. Tot i que sigui difícil de saber-ho amb seguretat, sembla que aquests dominis eren d'una mida més petita que els aquitans; la major part sembla que tenia una superfície inferior als 10 km². De fet, a 1,5 km cap al nord-est de Crespià hi ha Pompejà, a 3 km al nord-oest hi ha Pedrinyà i a 1 km al migjorn, a l'altra banda del riu, hi ha Esponellà.

Al Rosselló, podem trobar una organització molt semblant, per exemple al llarg del riu Tet (làmina 2). A la riba esquerra trobem, poc abans d'arribar a Perpinyà, Cornellà de la Ribera, Pesillà, Vilanova (creació segurament carolíngia), Baó (amb el nom d'un possessor germànic), Sant Esteve del Monestir (que rebia en època carolíngia el nom d'*Acutiano*, "Cuçà"), enfront de Millars (que s'estenia per totes dues ribes), Sant Feliu d'Amunt i d'Avall, el Soler (documentat com a *Pallaganum*, "Pallejà", l'any 876) i Toluges. Com en el cas dels pobles del riberal del Fluvià, la Tet en aquest cas és, si fa no fa, la partió entre unes parròquies, o pobles, i les altres.

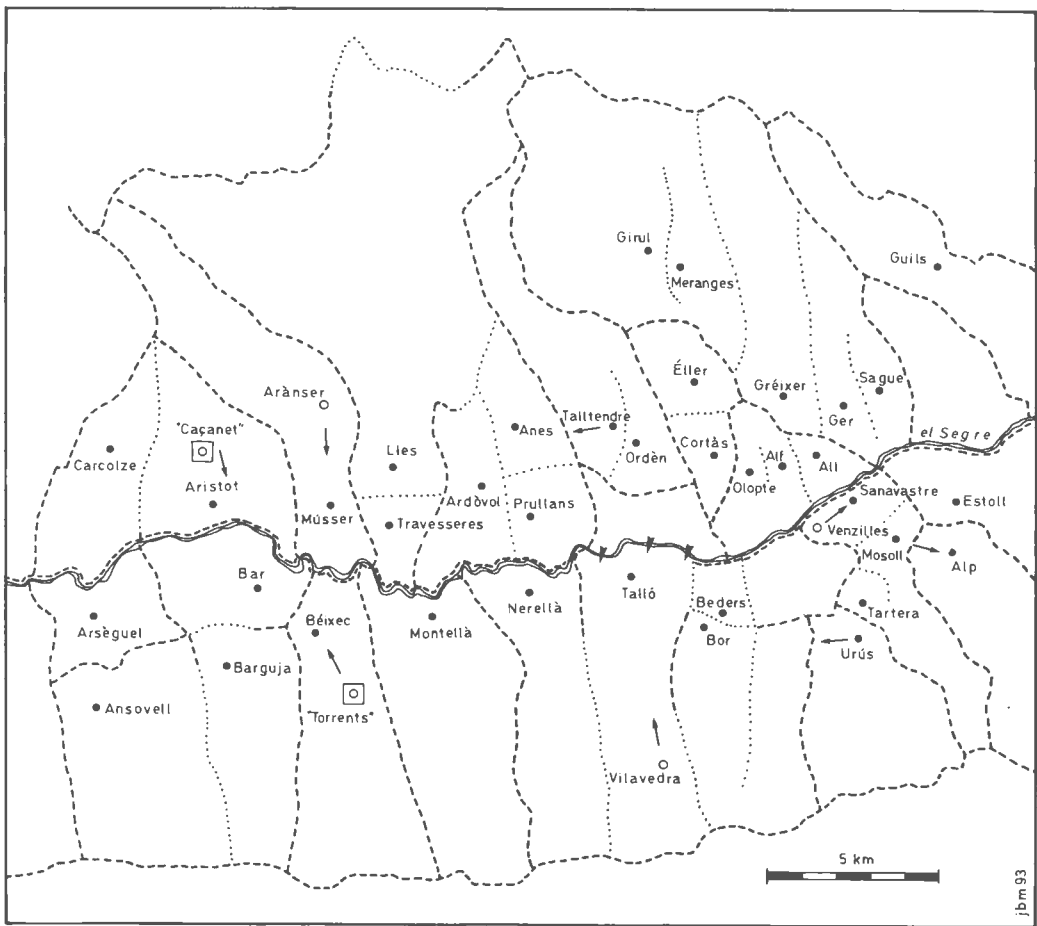
I si ens en anem més cap al sud, altre cop, i seguim les ribes del riu Ter, trobem sèries de pobles com Cervià i Sant Jordi Desvalls (amb el riu Cinyana), enfront de Campdorà, Celrà, Bordils, Mollet, Flaçà i encara, més a ponent, Sidillà, etc.⁶⁰. De fet, hi trobem el reflex d'una organització semblant:

59. Vegeu: J.BOLÒS - V.HURTADO, *Atlas Històric de Catalunya*. 759-992 (Barcelona 1986) full 11.

60. Cal pensar que si bé alguns d'aquests topònims no són acabats amb "-à", fet que ens permet d'assegurar que foren creats en relació a dominis romans, no per això hem de pensar que siguin necessàriament d'època carolíngia. El fet que al segle X ja hi hagués un Mollet i un petit Molledell (ara Moredell) ens fa suposar l'antigor del lloc.

Làmina 3

Límits parroquials al sector occidental de la Cerdanya. A partir de la llista de parròquies que ens forneix l'Acta de consagració de la Seu d'Urgell (falsificació feta a l'edat mitjana) i aprofitant els límits municipals (línia discontinua) hem intentat de reconstruir els límits de les parròquies. Cal assenyalar el fet que en moltes d'elles els termes s'estenen des del riu Segre fins a la carena de la muntanya. Convé cridar, però, l'atenció sobre el fet que en algun cas la llenca de terreny es partí: es crea un poble de la plana i un poble de la muntanya (per exemple contraposició entre Bar i Barguja). Cal dir també que segurament els límits, a l'època medieval, a les zones de pastura devien ésser molt poc definits; a la baixa edat mitjana, per exemple, encara hi havia plets entre les parròquies d'Andorra i les cerdanes per les pastures de Vallcivera (límit septentrional marcat amb punts)

una sèrie de dominis repartits al llarg del curs del riu, un dels quals és un indret arqueològicament tan notable com Sidillà⁶¹. Cal dir que, en aquest cas, el límit entre els dos conjunts de parròquies o de llocs de poblament és el riu Ter (així surt documentat, per exemple, el 926, pel que fa a Mollet) que, però, ha canviat força el seu curs en alguns trams, ja que el límit municipal d'ara no sempre coincideix amb el llit del riu actual.

No intuïm l'existència d'una continuïtat entre el món baix-romà i el medieval sols a la Catalunya més septentrional. Les partions del poble de Vilamajor, al Vallès Oriental, per exemple, pot ésser que coincideixin amb les d'una antiga explotació, del fisc, d'època anterior a la carolíngia, com suposa M.Aventín⁶². I el poblet de Palau-solità o el de Parets, també al Vallès Oriental, quin origen tenen? És possible que corresponguin també a dominis de l'època visigòtica o romano-tardana. I, si ho estudiéssim detingudament segurament trobaríem molts altres exemples.

D'altra banda, ni que sigui de passada, crec que cal fer esment del fet que en aquest territori del Vallès i en la zona del Gironès, propera al Ter i esmentada més amunt, és on trobem documentats, abans de l'any 1000, uns camps molt llargs, semblants a l'anomanat *open field* de l'Europa atlàntica, que, en un altre estudi hem intentat de relacionar amb una tradició de parcel·lació romana i amb una organització social força ben estructurada⁶³.

I, encara, podríem esmentar molts altres exemples triats quasi a l'atzar. En quina època es crearen, per exemple, els límits d'una parròquia com la de Costoja, al Vallespir, poblet comtal cedit al monestir d'Arles, l'any 988, per part del comte Oliba de Cerdanya?⁶⁴

I, de quina època són els límits de les parròquies de la Cerdanya que, com hem vist més amunt, s'estenen a banda i banda del riu Segre? Segurament l'origen d'aquestes afrontacions cerdanes és tan vell com el poble. Cal pensar, però, que, dient això, només ens en anem amb seguretat a l'inici de l'edat mitjana. Tot i que els noms dels llocs de molts d'aquests poblets siguin pre-romans, no ens atrevim pas a anar més endarrere ja que, d'una banda, en aquest territori es parlà una llengua bascoide fins cap a la meitat del primer mil·lenni i, d'altra banda, sembla que en època romana hi havia hagut una reorganització profunda de l'espai (centuriació) que no pot ésser pas oblidada, semblant a l'esdevinguda, per exemple, a prop de Girona o bé al Vallès⁶⁵.

61. J.BOLÒS, *Poblat de Sidillà* "Catalunya Romànica" VIII (Barcelona 1989) p. 208-211.

62. M. AVENTÍN, *Vilamajor 878/1299. De la fi del sistema antic a la consolidació del feudalisme* (Sabadell 1990) p. 35.

63. BOLÒS, *Aportació al coneixement de les terres de conreu* (en curs de publicació).

64. MONSALVATJE, *Notícies Històriques* 7 (Olot 1896) doc. 13.

65. A.AGUILAR - O.OLESTI - R.PLANA, *Cadastrs romans a Catalunya: Empordà i Gironès, Cerdanya, Vallès Occidental* "Tribuna d'Arqueologia 1989-1990" (Barcelona 1991) p.111-124.

D'altra banda, sobretot al sector occidental, el nombre de topònims d'època romana tampoc és menyspreable (Montellà, Nerellà, Prullans, etc.).

I ja anant molt més cap al sud, en una terra de repoblació, per tant, com hem dit, molt més alterada pel procés de creació dels termes castrals, ens podem plantejar de quan és l'origen d'un terme com el de l'alou d'Artés, a la comarca de Bages, prop de Manresa? Aquest terme ja resta ben delimitat el 889 i el 938. Era nou o molt probablement reflectia alguna realitat territorial anterior? És molt difícil d'assegurar res⁶⁶.

Malgrat aquest darrer exemple, trobat en una zona de la "marca" –reorganitzada, però, molt aviat–, cal assenyalar que la pervivència d'aquesta xarxa de poblament i de límits de termes, que trobem sobretot en terres "velles" (al Rosselló, al Gironès, a la Cerdanya o al Vallès), demostrat l'existència d'una continuïtat, sense gaire trencaments, al llarg de molts segles. Aquesta continuïtat lògica, quan hi hagué un domini musulmà massa prolongat o bé quan la reorganització fou molt profunda, es trencà –d'una forma independent del fet de si hi restà o no població–; això fou així en terres de la Catalunya Nova i també en terres de les "marques". Com hem vist, però, a Artés, en aquesta Catalunya de les "marques", estudis acurats dels límits dels castells o dels grans dominis permetrien de saber la importància d'aquest trencament.

Com hem dit, la reorganització castral, allà on s'esdevingué, afectà una possible organització anterior. Així, per exemple –a tall d'hipòtesi–, segurament, a la Plana de Vic, el lloc de Palau hauria pogut ésser el centre d'una parròquia, si no hi hagués hagut una reorganització al segle IX; no fou però així i restà inclòs dins el terme del castell de Voltregà⁶⁷. Tanmateix, el descobriment de possibles dominis de tradició antiga, en aquest territori "nou" –tot i que Osona sigui el més vell dels territoris "nous"–, fins i tot si no esdevingueren parròquies, és un element més de cara a la demostració d'una pervivència de població des l'època anterior i la negació de la possible presumpció d'un despoblament i d'una reorganització absoluta⁶⁸.

I, ja per acabar, amb tot el que hem dit més amunt, no volem dir que moltes de les parròquies de la Catalunya Vella no tinguin un origen en l'època carolíngia, tal com sembla que s'esdevingué en bona part de l'Imperi de Carlemany i tal com hem exposat al començament d'aquestes notes. Més aviat, volem cridar l'atenció sobre el fet que molts dels límits d'aquestes parròquies, possiblement creades cap al 800, o bé coincidien amb límits de dominis senyorials o bé eren límits de pobles que ja existien des de molt abans.

66. BENET, *Artés. Dels orígens ...* p.11–28.

67. A.PLADEVALL – A.BENET, *Santa Maria de Palau "Catalunya romànica" II* (Barcelona 1984) p. 230–234.

68. En la línia que intenta seguir R.ORDEIG en "Villae", "viae" i "stratae" d'Osona, *testimonis de l'Antiguitat a l'època medieval "Ausa"* 102/104 (1982) p.387–400.

8. CONCLUSIONS

Les dues conclusions a les que hauríem d'arribar, sense allunyar-nos dels estudis anglesos, són, d'una banda, que alguns límits són anteriors a l'època en què es feren les parròquies i, de l'altra, que almenys part de l'espai delimitat es constituí com a unitat territorial també abans d'aquesta data. Amb els exemples anteriors no hem pogut demostrar l'antigor de les afrontacions parroquials, però em sembla que sí que podem afirmar que molts cops allò que tancaven a l'interior és molt antic, almenys d'època visigòtica o dels primers segles medievals. I, de fet, acceptat això segon i atès que a Anglaterra s'ha demostrat que essent així els límits poden ésser d'una època molt reculada, nosaltres també podem suposar que alguns dels nostres termes parroquials han de tenir una antiguitat semblant.

Amb aquest pensament, hem relacionat els límits d'algunes parròquies que s'estenen al llarg dels rius del Rosselló o de l'Empordà amb els límits de *fundi* del final del món romà, també hem relacionat els límits de les parròquies de la Cerdanya amb els termes dels pobles bàsicament ramaders plausiblement anteriors a l'època carolíngia i, així mateix, hem vist com les antigues valls es desintegren sovint en una parròquia central, hereva de l'església parroquial de la vall, i amb d'altres de marginals; hem intentat també establir un lligam entre els límits d'algunes parròquies i possibles dominis senyorials o fiscals anteriors, per exemple a Vilamajor, Costoja, Palau-solità, Artés, etc. Així mateix, hem analitzat per on passaven les afrontacions dels termes parroquials i hem vist que sovint coincideixen amb fonts, pedres, "arques", fosses, monuments megalítics, arbres, etc., fet que ens pot fer suposar també llur antigor.

En el fons, cal esperar –i aquest, de fet, ha estat el motiu de fons que ens ha mogut a fer aquestes ratlles– que futurs estudis portin a cartografiar sistemàticament els límits de totes les parròquies modernes o medievals de Catalunya i que, a partir d'aquesta base sòlida, hom pugui trobar exemples que permetin assegurar sense cap tipus de dubte l'antigor de les afrontacions de les parròquies que, molt sovint, també trobem reflectides, amb algunes variacions, en els límits municipals actuals.